

ATATÜRK, DİN VE DİN ADAMLARI

SARIKOYUNCU, Ali
TÜRKİYE/ ТУРЦИЯ

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk çağdaşlaşma hareketinin önderi olan Mustafa Kemal Atatürk, askerliği, devlet adamlığı, devrimciliğinin yanı sıra, seçkin bir düşünce adamıdır. Ne var ki, bu büyük insanın tüm görüş ve düşüncelerinin aynı derecede, özellikle kendi halkı tarafından tam anlaşıldığı söylenemez. Özellikle onun din ve laiklik hakkındaki görüş ve düşünceleri en az bilineni ama en çok tartışılan ve istismar edilenidir. Bazılarına göre o, dini toplumsal hayattan çıkarmak istemiştir. Gerçekte ise Atatürk, ne dini toplumsal hayattan çıkarmak istemiş ne de dinin özüne dokunmuştur. O, dine ve dinî değerlere değil, hurafeciliğe ve din istismarına karşıdır.

Atatürk'ün din ve laiklik anlayışının bilinmesine katkıda bulunma amacı taşıyan çalışmamızda, başta kendisi tarafından kaleme alınmış olan büyük Nutku, konuşmaları, demeçleri, mesajları, telgraf, genelge ve bildirileri, söyleşileri ve mektuplarından yararlanılarak Atatürk'ün din ve laiklik anlayışı ve uygulamaları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, din, laiklik, din adamları, devrim.

ABSTRACT

Atatürk, Religion and Ecclesiastics

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Turkish Republic and the leader of the Turkish modernization movement, is a distinguished man of thought in addition to his soldiery, diplomacy and revolutionism. Unfortunately, it cannot be affirmed that all his thoughts and opinions have been truly apprehended, especially by his own people. Above all, his thoughts on religion and secularism are the least known but the most debated and exploited. For some people, he has desired to abolish the religion in social life. As a matter of fact, Atatürk has neither desired to

abolish the religion in social life nor changed its real essence. He has always been against the superstitions and exploitation of religion.

In this study, aiming to contribute on having Atatürk's thoughts and opinions about religion and secularism known to a large extend, it will be scrutinized on Atatürk's understandings and implementations concerned with religion and secularism by making use of, firstly, 'Nutuk', his masterpiece written by himself, speeches, statements, messages, telegraphs, circulars, manifestos and letters.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, religion, secularism, ecclesiastics, revolution.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), Türk ulusunun yetiştirdiği en büyük komutan ve devlet adamlarından biridir. O, ulusunun benliğinde saklı cevheri harekete geçirerek, önce Anadolu topraklarından emperyalistleri sürmüş, sonra da halkının çağdaş uluslar düzeyine çıkmasını hedeflemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk çağdaşlaşma hareketinin önderi olan Atatürk, askerliği, devlet adamlığı, devrimciliğinin yanı sıra, ayrıca seçkin bir düşünce adamıdır.

Ne var ki, bu büyük insanın tüm görüş ve düşüncelerinin aynı derecede, özellikle kendi halkı tarafından tam anlaşıldığı söylenemez. Örneğin onun din ve laiklik hakkındaki görüş ve düşünceleri en az bilineni ama en çok tartışılan ve istismar edilenidir. Öyle ki, kimi çevrelerce konu hakkında taban tabana zıt, tamamen birbirinden farklı çeşitli düşünceler üretilmektedir. Bunlar arasında Atatürkçülüğü "dinsizlik" olarak takdim edenlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur.

Ayrıca din ve laiklik ile ilgili tanışma ve değerlendirmeler sosyal yaşamımıza tesir eden iki önemli konudur.

Bundan dolayıdır ki, tarihsel süreç içerisinde konunun var olan bilgi ve belgelerin ışığı altında doğru olarak değerlendirilip yazılması önem taşımaktadır. Atatürk'ü dinsiz, laikliği de dinsizlik olarak ilan edenlerin oyunlarını bozmak amacıyla, gençlerimizin doğru ve gerçek bilgilerle donatılması konusunda "Atatürkçüyüm" diyen, Türkiye'yi seven herkese, her aydına ödev düştüğü düşüncesindeyim.

Gerçi Atatürk'ün din ve laiklik anlayışı ile ilgili çalışmalar yok değildir. Özellikle "laiklik" konusunda pek çok çalışma vardır. Fakat bunların çoğu incelendiğinde görülecektir ki, ya Atatürk'ün din ile ilgili

sözlerini aktarmakla yetinilmiş ya da onun laiklik anlayışında din ve din adamlarına yer verilmemiştir. Başka bir deyişle, yıllardır laikliğin savunuculuğunu yapan kimi aydınlarımız, hocalarımız; laikliği din ile birlikte ele alıp değerlendirmeyi, laikliğin özüne aykırı bulmuşlardır. Bu eksikliklerin giderilmesine de yönelik olan çalışmamızda; Atatürk'ün başta kendisi tarafından kaleme alınmış olan büyük nutku, konuşmaları, demeçleri, mesajları, telgraf, genelge ve bildirileri, söyleşileri, mektupları, yazdırdığı sözleri, tuttuğu notları, kendisine yakınlığı ile tanınmış ya da yakın geçmişimizde yer almış güvenilir kişilerin anılarından ve ayrıca arşiv belgelerinden de yararlanılmak suretiyle konu ele alınacaktır. Bu arada bildirimizde daha önce aynı başlıkla yayınlanan kitabımızdan¹ da yararlanılmıştır. Ancak genişliği göz önünde bulundurularak konu özetle ele alınacaktır.

A) Atatürk'ün Din Hakkındaki Söz, Düşünce ve Açıklamaları

1. Atatürk'ün Allah ile İlgili Sözleri

Tanrı birdir ve büyüktür. (*Not Defterinden, 9 Mart 1922*) (İnan, 1996;105).

Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir büyüktür. Tanrısal inançların belirtile-rine bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde ele alınabilir. İlk devir insanlığın çocukluk ve gençlik devridir. İkinci devir insanlığın erginlik ve olgunluk devridir. İnsanlık, birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle ilgilenilmesini gerektirir. Allah, kulları gereken olgunluk noktasına erişinceye kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla ilgilenmeyi Tanrı olmanın gereği saymıştır. Onlara Hz. Adem Aleyhisselam'dan itibaren bilinen veya bilinmeyen sayısız denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve elçiler göndermiştir. Fakat Peygamberimiz aracılığı ile en son dini hakikatleri ve uygarlığı verdikten sonra, artık insanlıkla bir takım araçlar koyarak ilişki kurmayı gerekli görmemiştir. İnsanlığın kavrama düzeyi, aydınlanması ve olgunlaşması; her kulun doğrudan doğruya tanrısal ilhamlarla ilişki kurma yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur. Ve bu sebeptir ki, Cenab-ı Peygamber, son peygamber olmuştur. Ve kitabı, en eksiksiz kitaptır. (*Hilafetin kaldırılması esnasında TBMM'de yaptığı konuşma, 1 Kasım 1922*) (**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1989, C. I; 288. Atatürk, 1991;931.Kocatürk, 1999;228-229.)

¹ Sarıkoyuncu, A., (2006), Atatürk Din ve Din Adamları. 8. bsk., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Millet! Tanrı birdir, şanı büyüktür. Tanrı'nın selameti, karşılıksız sevgisi ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Tanrı tarafından insanlara gerçekleri bildirmekle görevlendirilmiş ve elçi olmuştur. İnsan yaşayışını düzenleyen temel kurallar hepimizce bilindiği üzere yüce Kur'an'daki yazılı buyruklardır. (*Balıkesir Zağnos Paşa Camii minberinden, 7 Şubat 1923*) (Zülfikar, 1999; 20-21. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, (1989), C.II; 98.)

Arkadaşlar, Allah kavramı insan beyninin çok güç kavrayabileceği metafizik (fizik ötesini de kuşatan) bir meseledir. (Banoğlu, 1981;25).

Türkiye Cumhuriyeti'nde herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder. Atatürk, 1999; 3).

2. Atatürk'ün Din ve İslam Dini ile İlgili Sözleri

Şurası unutulmamalıdır ki, bu idare biçimi bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz ne Bolşevimiz ne de komünist; ne biri ne öbürü olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize (İslam dinine) saygılıyız. (*Petit Parisien muhabirine Bursa'da verdiği demeçten, 2 Kasım 1922*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, 1989; 72).

Düşmanlarımız bizi dinin etkisi altında kalmış olmakla suçluyorlar ve duraklamamızı ve gerilememizi buna bağlıyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiçbir zaman kadınlarımızın erkeklerden geri kalmasını istememiştir. Allah'ın emrettiği şey, kadın ve erkek Müslümanların beraber olarak bilim ve irfan kazanmasıdır. Kadın ve erkek bu bilim ve irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla donanmak zorundadır. İslam ve Türk tarihi incelenirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla kayıtlı zannettiğimiz şeyler yoktur. (*İzmir 'de halk ile konuşmasından, 1 Ocak 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 90).

Milletimiz dil ve din gibi iki fazilete sahiptir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet milletimizin kalp ve vicdanından söküp alamamıştır ve alamaz... (*Bursa'da Şark Sinemasında halkla konuşmasından, 22 Ocak 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 70-71)

Bizim dinimiz, en makul ve tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olabilmesi için akla, fene, ilme ve mantığa uyması lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında hiç kimsenin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dini emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık

yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fen dinini, din duygusunu, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir. (*İzmir'de halk ile konuşmasından, 31 Ocak 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 94).

Bence bir defa her Müslüman İslami hükümleri bilmeye mecbur-dur. O hâlde okullarımızda zaten İslami hükümler öğreteceğiz. Lakin bunun dışında ve üstünde nasıl ki doktor, mühendis yetiştiriyoruz, ilmi meslekler erbabı yetiştiriyor isek, tabii dinimizin bütün hasletlerini, felsefesini bilen alim insanlara ihtiyacımız var. Fakat emin olalım ki, bu insanları medrese odasından çıkaramayız ve eğitemeyiz. (*İzmir'de halk ile konuşmasından, 2 Şubat 1923*) (Borak, 1962; 124).

Efendiler, saygıdeğer bilginler! Çok iyi bilelim ki bizim dinimizi bizden daha çok inceleyen onlardı. Bugün biliyoruz ki, Arap'ta dinsizliği kendine meslek yapanlar vardır. Fakat bence, dinsizim diyen mutlaka dindardır. İnsanın dinsiz olmasına imkan yoktur. Bu bahiste daha çok yormak istemem. Yalnız bu sözü niçin söyledim; onu arz edeyim:

Dinsiz kimse olmaz. Bu genelleme içinde şu din ya da bu din demek değildir. Tabiatıyla biz, içine girdiğimiz dinin en çok isabetli ve olgun olduğunu biliyoruz. Ve imanımız da vardır. Fakat bu inancı nurlandırmak lazım, temizlendirmek, güzelleştirmek lazımdır ki, hakikaten kuvvetli olabilsin. Yoksa inanışımızda çok zayıf insanlardan sayılı olur. O zaman bu milleti, bu memleketi yıkmak için çalışan Şükrü Hoca gibi olur. (*İzmir'de halk ile konuşmasından, 2 Şubat 1923*) (Borak, 1962; 194-195).

Dinimizin talep ettiği çalışmak sayesinde ki, üç buçuk senelik az bir müddet zarfında pek mühim netice elde edilmiştir... Bizim dinimiz milletimize değersiz, miskin ve aşağı olmayı tavsiye etmez. Aksine Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin değer ve şerefini muhafaza etmelerini emrediyor... (*Akhisar'da yaptığı konuşmasından, 5 Şubat 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II ,1989; 96.)

İnsanlara doğruluğun özünü vermiş olan dinimiz, son dindir. Koursuz ve en mükemmel dindir. Çünkü dinimiz, akla, mantığa, gerçeklere bütünüyle uyar ve uygun düşer. Eğer akla, mantığa ve gerçeklere uygun düşmemiş olsaydı, bununla diğer tabiat kanunları arasında çelişki olması gerekirdi. Çünkü bütün bu mevcut kanunları yapan Tanrı'dır. (*Balıkesir-Zağnos Camii 'nde okuduğu hutbeden, 7 Şubat 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 98).

Özellikle bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçüyle hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebiliriz. Hangi şey ki, akla, mantığa, kamunun çıkarına uygundur; biliniz ki, o bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin çıkarına, İslam'ın çıkarına uygunsaydı kimseye sormayın. O şey dinidir. Eğer bizim dinimiz, aklın, mantığın uyduğu bir din olmasaydı mükemmel olmazdı, son din olmazdı. (*Adana esnaflıyla konuşmasından, 16 Mart 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989;131; Kocatürk, 1999; 232).

Büyük dinimiz çalışmayanın insanlıkla alakası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler asri (çağdaş) olmayı kafir olmak sanıyorlar. Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri (yorumu) yapanların maksadı, İslamların kafirlere esir olmasını istemek değil de nedir? Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak sarıklı değil, dimağladır (beyinlidir). (*Adana esnaflıyla konuşmasından, 16 Mart 1923*) (Hakimiyet-i Milliye, 21 Mart 1923. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 132. Kocatürk, 1999; 235).

Her şeyden evvel şunu en basit bir dinî hakikat olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir özel sınıf yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din, tekel kabul etmez. Mesela din bilginleri; mutlaka aydınlatma görevi bu bilginlere ait olmadıktan başka, dinimiz de bunu kesinlikle yasaklar. O hâlde biz diyemeyiz ki, bizde bir özel sınıf vardır; diğerleri dinen aydınlatma hakkından yoksundur. Böyle anlarsak kabahat bizde, bizim cahilliğimizdedir. Hoca olmak için, yani dinî hakikatleri halka öğretmek için mutlaka ilmiye kisvesi şart değildir. Bizim yüce dinimiz her erkek ve kadın Müslüman'a araştırmayı farz kılıyor ve her erkek ve kadın Müslüman toplumu aydınlatmakla yükümlüdür... (*Konya gençleriyle konuşmasından, 20 Mart 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 148; Kocatürk, 1999; 235).

İslam toplumuna dâhil olan birtakım kavimler İslam oldukları hâlde çökmeye, yokluk ve gerilemeye maruz kaldılar. Geçmişlerinin yanlış veya batıl alışkanlık ve inançlarıyla İslamiyet'i karıştırdıkları ve bu suretle gerçek İslamiyet'ten uzaklaştıkları için kendilerini düşmanlarının esiri yaptılar. (*Konya gençleriyle konuşmasından, 20 Mart 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 143; Kocatürk, 1999; 233).

Siyasetimizi dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hissediyoruz.

Türk Milleti daha dindar olmalıdır. Yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam

buna da öyle inanıyorum. Bilince aykırı, ilerlemeye engel hiçbir şey içermiyor. Oysa, Türkiye'ye bağımsızlığını veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, yapmaca, batıl inançlardan ibaret bir din daha vardır. Ancak bu cahiller, bu acizler, sırası gelince aydınlanacaklardır. Onlar ışığa yaklaşmazlarsa kendilerini mahv ve mahkum etmişler demektir. Onları kurtaracağız. (*Fransız Yazar Maurice Pernot'ya demecinden, 29 Ekim 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, 1989; 93)

Bağlanarak inandığımız ve mesut bulunduğumuz İslami diyaneti, yüzyıllardan beri olageldiği üzere, bir siyaset aracı konumundan kurtararak yücelmenin zorunlu olduğu gerçeğini gözlemliyoruz. Kutsal ve tanrısal olan inanç ve vicdanımızı karışık ve renkli olan ve her türlü çıkar ve ihtirasların ortaya çıkmasına sahne olan siyasetten ve siyasetin bütün uzuvlarından bir an evvel ve kesinlikle kurtarmak, milletin bu dünyaya ve öbür dünyaya ait mutluluğunun emrettiği bir zorunluluktur. Ancak bu şekilde İslami diyanetin anlamı belirir. (*TBMM'nin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken, 1 Mart 1924*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 1989; 343-349.)

Artık Türkiye, din ve şeriat oyunlarına sahne olmaktan çok yüksektir. Bu gibi oyuncular varsa, kendilerine başka taraflarda sahne arasınlar! Mazinin dalgınlıkları, paslı durgunlukları, Türkiye halkının dimağından silinmiş olduğunda şüphe ve tereddüde yer yoktur. Eriştiğimiz mesut vaziyetten bir adım geriye gitmek, kimsenin söz konusu etmeye dahi yetkili olmadığı somut bir gerçektir. (*Cumhuriyet'in birinci yılı münasebetiyle, 31 Ekim 1924*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, 1989; 108.)

(Hz.) Muhammed'in neşrettiği din, insanların kalplerinde derin bir ihtizaz uyandırdı. O ölüp gittikten on dört asır sonra bile İslamiyet hala kalplerde ihtizaz husule getirmektedir. (1930)²

Din lüzumlu bir kurumdur. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası vardır ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır... (1930) (Kılıç Ali, 1955; 116. Kocatürk, 1999; 228. Gürtaş, 1997; 34)

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur. Devlet idaresinde bütün kanunlar, nizamlar, bilimin çağdaş uygarlığa temin ettiği esas ve şekilleri, dünya ihtiyaçlarına göre yapılıp ve tatbik edilir. Din düşüncesi vicdani olduğundan, Cumhuriyet din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve

²Atatürk'ün Yazdığı El Yazısı'nın metninde "Muhammed'in neşrettiği din, insanların kalplerinde derin bir ihtizaz uyandırdı. O ölüp gittiği halde on üç asır sonra hâla İslamiyet'in kalplerde ihtizaz husule getirmekte olduğu his olunuyor." şeklindedir. Bkz., Perinçek, D., (1997) Atatürk, Din ve Laiklik Üzerine, İstanbul: Kaynak Yayınları: 166-168.

siyasetten ayrı tutmayı, milletimizin çağdaş ilerlemesinde başlıca başarı nedeni olarak görür. (*Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazılarından*) Müslümanlık, en geniş manasıyla müsamahalı ve çağdaş bir dindir (Afetinan, 1969; 56.).

Din vardır ve lazımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi; fakat bina, uzun yüzyıllardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı sağlamlaştırmak lüzumu duyulmamış. Aksine olarak birçok yabancı unsur -yorumlar, hurafeler- binayı daha fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak lüzumu doğacaktır.

Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının sesine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz.

Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor; kaste ve file dayanan bağnazca hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz (İlbay, 1955; 102-103. Borak, 1962; 81-82. Kocatürk, 1999; 206. Gürtaş, 1997; 33).

Din ile hilafeti birbirinden ayırt etmek lazımdır. Birincisi ne kadar faydalıysa ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Hilafeti kaldırdığımız günden bugüne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, İslam dünyasının halife olmaksızın da yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel misal değil midir? (1932) (Kılıç Ali, 1955; 117. Gürtaş, 1997; 54).

Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimseyi ne bir din ne de bir mezhebi kabule zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman politikaya alet olarak kullanılmaz (Kılıç Ali, 1955; 57).

3. Atatürk'ün Hz. Muhammed ile İlgili Sözleri

Mazhar-ı nübüvvet ve risalet olan Fahrialem Efendimiz (...) Arap toplumu içinde Mekke'de dünyaya gelmiş, bir vücud-u mübarek idi. (*Saltanatın kaldırılması esnasında TBMM'de yaptığı konuşmasından, 1 Kasım 1922*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 1989; 288).

(Allah) Peygamberimiz aracılığı ile en son dini hakikatleri ve uygarlığı verdikten sonra, artık insanlıkla birtakım araçlar koyarak ilişki kurmayı gerekli görmemiştir. İnsanların kavrama düzeyi, aydınlanması ve gelişimi her kulun doğrudan doğruya ilahi esinlerle ilişki kurma yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur. Ve bu nedenledir ki, Cenab-ı Peygamber, peygamberlerin sonuncusu olmuştur. Kitabı da en mükemmel

ve kusursuzdur. Son peygamber olan Muhammed Mustafa (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) 1394 sene evvel Rumi Nisan içinde Rebiü'l-evvel ayının on ikinci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu, gün doğmadan...

Bugün o gündür. İnşallah büyük tesadüftür. (İnşallah sesleri) Gerçekten Hicri takvimiyle bu akşam doğum gününün yıldönümüne rastlıyor. Hz. Muhammed, çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadan nur yüzlü, ruba seslenen konuşması, olgunluk ve öngörüdeki eşsizliği, sözlerindeki doğruluk ve cesaretiyle başkalarından üstün olan Muhammed Mustafa evvela bu vasıfları ve kişiliği ile kabilesi içinde “Muhammed’ül-emin” (güvenilir Muhammed) oldu.

Muhammed Mustafa peygamber olmadan evvel kavminin sevgisini, saygısını, güvenini kazandı. Ondan sonra ancak kırk yaşında “nebi”, kırk üçünde de “resul” oldu. Alemlerin kıvanç duyduğu Efendimiz, sonsuz tehlikeler içinde ölçüsüz sıkıntılar ve zahmetler karşısında yirmi yıl çalıştı ve İslam dinini kurmaya ait peygamberlik görevini yerine getirmeyi başardıktan sonra, Cennetin en yüce katına ulaştı. (*Saltanatın kaldırılması esnasında TBMM’de yaptığı konuşmasından, 1 Kasım 1 922*) (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 1989; 288-289).

Cenab-ı Peygamber’in İslam dinini tebliğinden bu ana kadar bin üç yüz bu kadar sene geçmiştir. Hz. Peygamber’in ilahi emirleri tebliğ esnasında muhataplarının kalp ve vicdanında putlar vardı. Bu insanları hak yola davet için önce o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak mecburiyetinde idi... (*Bursa’da Şark Sinemasında halkla konuşmasından; 22 Ocak 1923*) (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 70).

Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Tanrı tarafından insanlara gerçekleri bildirmekle görevlendirilmiş ve elçi olmuştur. İnsan yaşayışını düzenleyen temel kurallar hepimizce bilindiği üzere yüce Kur’an’daki yazılı buyruklardır...

Arkadaşlar; Peygamber çalışmalarında iki yere, iki eve sahip bulunuyordu. Biri kendi evi, diğeri Tanrı’nın eviydi. Millet işlerini Tanrı’nın evinde yapardı. Hazreti Peygamber’in kutlu yolunu izleyerek bu dakikada milletimize, milletimizin bu gününe ve geleceğine dönük hususları görüşmek beni buna kavuşturan Balıkesir’in inançlı ve kahraman insanlarıdır. (*Balıkesir-Zağanos Paşa Camii’nde verdiği hutbesinden, 7 Şubat 1923*) (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 98).

O, (Hz. Muhammed) Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinde bugün milyonlarca kişi yürüyor. Benim, senin adın silinir fakat o, sonsuza kadar ölümsüzdür. (*Ali Rıza Ünal'ın Anılarından, 1926*) (Ünal, 1969; 23. Perinçek, 1997; 254).

(Hz.) Muhammed'i bana, cezbeye tutulmuş sönük bir derviş gibi tanıttirmek gayesine kapılan bu gibi cahil adamlar, onun yüksek kişiliğini ve başarılarını asla kavrayamamışlardır. Anlamaktan da çok uzak görünüyorlar. Cezbeye tutulmuş bir derviş, Uhud Muharebesinde en büyük bir komutanın yapabileceği bir planı nasıl düşünür ve uygulayabilir? Tarih, hakikatleri değiştiren bir sanat değil, belirten bir bilim olmalıdır. Bu küçük harpte bile askerî dehası kadar siyasi görüşüyle de yükselen bir insan, cezbeli bir derviş gibi tasvire yeltenen cahil serseriler, bizim tarih çalışmamıza katılamazlar. (Hz.) Muhammed bu harp sonunda, çevresindekilerin direnmelerini yenerek ve kendisinin yaralı olmasına bakmayarak, galip düşmanı izlemeye kalkışmamış olsaydı, bugün yeryüzünde Müslümanlık diye bir varlık görülemezdi.

Büyük bir devrim yaratan (Hz.) Muhammed'e karşı beslenen sevgi, ancak onun ortaya koyduğu fikirleri, esasları korumakla yaşatmak gerekti. Peygamber ölür ölmez düşünülecek şey, onu biran evvel toprağa vermek değil, yaratmış olduğu devrimi güvenceye almaktır.

Bu da yerine, evvela devrimi kavramış en yakın bir arkadaşını geçirerek, baş gösterecek tehlikeleri önlemekle olurdu.

Devrimi kavramış ve ona bütün varlığıyla bağlanmış böyle bir halef seçtikten sonradır ki, onun gömülmesi düşünülebilirdi. 0 zaman, beş on akraba ile değil, bütün kendisine bağlananların katılmasıyla ve şanına yakışır bir törenle ölümlü bedeni ebedi istirahat yerine verilirdi: Ne (Hz.) Ali, ne diğer Haşimoğulları bunu düşünemediler. Bu hakikati o zaman ancak üç büyük insan kavramıştır: (Hz.) Ebubekir, (Hz.) Ömer ve (Hz.) Ebu Ubeyde. Tanrı olaylarının gelişimi, Müslümanlığın, bu üç büyük insanının girişimleri ve azimleriyle kurtulmuş olduğunu ortaya koymuştur. Devrimin bu üç siması, yaratıcı kadar büyük insanlardır. (*M. Şemsettin Günaltay'ın anılarından, 1930*) (Günaltay, 1945; 34).

Musa (Aleyhisselam) cehalet devrinde on emriyle insanlığa erdem emri vermiştir. Musa (Aleyhisselam) ile (Hz.) Muhammed'in arasını yüzyıllar doldurmuştur. İnsanlık son bedevilik devrinde, ne de olsa ilerlemiştir. Hz. Muhammed, Musa (Aleyhisselam) devrinin din anlayışındaki hurafeleri kısmen atmayı başarmıştır. (*Asaf İlbay'ın anılarından, 1930*) (İlbay, Tan Gazetesi, 13 Temmuz 1949).

4. Atatürk'ün Kur'an-ı Kerim ile İlgili Sözleri

Kur'an ayetlerine ve Peygamberimizin sözlerine göre hükümetin yalnız esasları ifade edilmiştir. O esaslar şunlardır: Danışıp-konuşma (meşveret), adalet ve devlet başkanına itaat. (1923)(Atatürkçülük, 1993; 11).

(Hz. Muhammed'in) kanun-u esasisi (anayasası) cümlemizce maldur ki, Kur'an-ı azimüşandaki yazılı buyruklardır. (*Balıkesir'de halkla konuşma, 7 Şubat 1923*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 98).

Kur'an'ın tercüme edilmesini emrettim. Bu da ilk defa olarak Türkçeye tercüme ediliyor. (Hz.) Muhammed'in hayatına ait bir kitabın tercüme edilmesi için de emir verdim... (*Atatürk ve inkılap, 30 Kasım 1929*) (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, 1989; 124).

Ezan ve Kur'an'ı Türklerden başka hiçbir Müslüman milleti bu kadar güzel okuyamaz. Bunlara muhteşem müzik ahengi veren Türk sanatkârlarıdır. (*Abdülkadir İnan'ın hatıralarından, 1933*) (İnan, 1957; 66; Kocatürk, 1999; 234).

Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kur'an Türkçe olmalıdır (Ergin, 1977; 1957. Gürtaş, 1997; 40).

Türk, Kur'an'ın arkasından koşuyor; fakat onun ne dediğini anlamıyor, içinde ne var, bilmiyor ve bilmeden tapınıyor. Benim maksadım, arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlatsın (Ergin, 1977; 1950. Gürtaş, 1997; 40).

Camilerde Türkçe Kur'an okuyacaksınız. İşte size birer tane Kur'an veriyoruz. Evet bu tercüme belki iyi değildir. Çünkü Arapçadan Fransızcaya ve ondan da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bununla beraber, Ankara'da daha iyi bir Kur'an tercümesi yaptırılmaktadır. (Ergin, 1977; 1948; Gürtaş, 1997; 42).

Çalışmamızın Değerlendirme ve Sonuç kısmında Atatürk'ün dini anlayış ve uygulamalarının geniş bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Ancak şimdi şu kadarını vurgulayalım ki, arz dilen söz ve düşünce

ve açıklamaları³ bile onun din aleyhinde olmadığını kanıtlamaktadır. Ayrıca tanık olduğumuz gibi o büyük insan İslam dininden onun peygamberinden sitayişle ve hürmetle söz ettiği gibi, Müslümanlığından dolayı da onur duymaktadır. Bu arada 1 Kasım 1937 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşması, diğer konuşmaları ve uygulamaları ile birlikte değerlendirilmelidir. Örneğin –ileri de denileceği gibi– Atatürk Türk ulusunun dinini, öz kaynağından öğrenmesi için Kur’an Kerim’in çeviri ve tefsirini (yorumunu) yapmıştır. Ayrıca kız kardeşi Makbule Hanım’dan ,annesi Zübeyde Hanım’ın ruhu için hatim indirmesini rica ettiği de bilinmektedir.

B. Atatürk’e Göre Din Bilginleri ve Din Görevlileri

“İslam toplum yaşayışında hiç kimsenin özel bir sınıf halinde varlığını koruma hakkı yoktur. Kendilerine uygun harekette bulunmuş olamazlar. Bizde ruhbanlık yoktur.. (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 94.).

“Her şeyden evvel şunu en basit haki kat olarak bilelim ki, bizim dinimizde bu özel sınıf yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din, inhisarı kabul etmez. Mesela din bilginleri, mutlaka aydınlatmak vazifesi bilginlere ait olmadıktan başka dinimiz de bunu kesinlikle meneder. O hâlde biz diyemeyiz ki, bizde bir özel sınıf vardır; diğerleri aydınlatmak hakkında mahrumdur. Böyle düşünersek kabahat bizde, bizim bilgisizliğimizdendir (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II,1989; 148).

Bu sözleriyle İslamiyet’te özel bir sınıfın bulunmadığını, Allah ile kul arasında hiç kimsenin aracı olarak giremeyeceğini açıkça vurgulayan Mustafa Kemal Atatürk, din konusunda söz sahibi olmanın koşulunu sarığa değil bilgiye bağlamaktadır:

“...Her sarıklıyı hoca sanmayınız, hoca olmak sarıklı değil, dimağladır (kafa yapısıyla)(Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 132).

20 Mart 1923 günü Konya’da gençlere uzun bir konuşma yaparak çeşitli konularda görüşlerini açıklayan Atatürk, konuşmasının büyük bir kısmını

³Arz edilen sözlerden başka Atatürk’ün söyleyip söylemediği noktasında tartışılan konumuzla ilgili sözleri de vardır. Örneğin, Nedim Sebai’nin Prof. Dr. Hanif Faruk tarafından Türkçe’ye çevrilen ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımları (Ankara,1979) arasında çıkan Atatürk (Urduca yayınlarda) adlı yapıtının 102. sayfasındaki; “Bütün dünyanın Müslümanları, Allah’ın son Peygamberi Hazretü Muhammed’in gösterdiği yolu takip etmeli ve verdiği talimatları tam olarak tatbik etmeli. Tüm Müslümanlar Hz. Muhammed’i örnek almalı ve kendisi gibi hareket etmeli, İslamiyet’in hükümlerini olduğu gibi yerine getirmeli. Zira ancak bu şekilde insanlar kurtulabilir ve kalkınabilirler.” (1938) sözü gibi. Ayrıca Atatürk’ün Türk Tarihi’nin Ana Hatları adlı kitabın ilk daktilo tasla yazdığı değişiklik ve ekler (Bunların bir kısmı, Türk Tarihi’nin Ana Hatları–Medhal Kısmı-, İstanbul, 1931 ve Tarih 1, İstanbul. 1932 adlı eserlere yansımıştır.) vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabını hazırlarken, Ocak-Şubat 1930’da yazdıkları-yazdırdıkları (Prof. Dr. Ayşe Afet İnan’ın Medeni Bilgiler ve Atatürk’ün El Yazmaları adlı kitabına ek olarak yayımlanmıştır. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.) konumuzla ilgili kimi sözleri de tartışma konusudur. Bkz, Saçak, (Eylül 1987), 44, 29 vd; Saçak, (Aralık 1987), 47, 21 vd; Perinçek, D., (1995), Kemalist Devrim-2, Din ve Allah. İstanbul: Kaynak Yayınları: 21 vd.

din bilginlerine ayırmıştır:

“...Hoca olmak için, yani dinin gerçeklerini halka telkin etmek için mutlaka bilimsel elbise şart değildir. Bizim yüce dinimiz her Müslüman kadın ve erkeğe araştırmayı farz kılıyor ve Müslüman, bu dine bağlananları aydınlatmakla yükümlüdür.

Efendiler, bir fikri daha düzeltmek isterim. Milletimizin içinde hakiki din bilginleri, bilginlerimiz içinde milletimizin gerçekten iftihar edebileceği bilginlerimiz vardır. Fakat bunlara karşılık bilimsel kisve altında gerçekleri bilimden uzak, gereği kadar eğitim görmemiş, bilim yolunda gereği kadar ilerleyememiş hoca kıyafet-i cahiller de vardır. Bunların ikisini birbiriyle karıştırmamalıyız. Seyahatimde bir çok gerçek aydın, din bilgini ile görüştim. Onları çağdaş eğitim almış, sanki Avrupa ‘da öğrenim görmüş bir düzeyde buldum. İslam ‘ın gerçeklerini ve özünü bilen din bilginlerimizin hepsi bu olgunluk mertesinde. Şüphesiz ki, bu gibi din bilginlerimizin karşısında imansız ve hain bilginler de vardır. Lakin bunları onlara karıştırmak isabetli olmaz.”

Gerçek din bilgini ile dine zararlı bilginlerin birbiriyle karıştırılmasının Emeviler (661-750) zamanında başladığını belirttikten sonra sözlerine şöyle devam eder:

“Ondan sonra bütün zorba hükümdarlar hep dini alet edindiler; ihtiras ve istibdatlarını destek için ulema sınıfına baş vurdular. Gerçek din bilgini, dini bütün bilginler hiçbir vakit bu zorba taç sahiplerine baş eğmediler, onların emirlerini dinlemediler, onlardan korkmadılar. Bu gibi din bilginleri kamçılar altında dövüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, dar ağaçlarında asıldı. Lakin onlar yine o hükümdarların keyfine dini alet yapmadılar. Fakat gerçekte din bilgini olmamakla beraber, sırf o kisvede buldukları için bilgin sanılan, menfaatine düşkün, haris ve imansız birtakım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar, muvafık-ı dindir diye fetvalar verdiler. İcabettikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler. İşte o tarihten beri saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine halife namı veren müstebit hükümdarlar bu gibi hoca kıyafetli cerrarlara iltifat ve onları himaye ettiler. Gerçek ve imanlı din bilgini her vakit ve her devirde onların kin besledikleri oldu.

Üç buçuk dört sene evveline kadar hayatta olan Osmanlı Hükümdarları da aynı şeyi yapmışlar, aynı hilelerden yararlanmışlardı. Osmanlı tarihinden bu konuda uzun örnekler vermeye gerek yok, son Osmanlı

hükümdarı Vahdettin'in hareketi gözümüzün önündedir. Onun emriyledir ki, bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler isyancı kabul edildi. Onun emriyle, millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun, baş kaldıranlar sürüsü olduğuna dair fetvalar veren din bilginini kıyafetli kimseler çıktı. Onlar bit fetvaları Yunan uçaklarıyla ordumuzun içine atıyorlardı. İşte bu noktada soruyu soran arkadaşımıza yerden göğe kadar hak veririm. Din bilginleri içinde böyle hainleri himaye, kötü hareketlerini şeriatı uyduran, din kisvesi ve şeriat sözleriyle milleti ayağa kaldıran ve aldatan bilginlerin –onlar için bu tabiri kullanmak istemem-böyle kötülüğe alet olan insanların yüzündendir ki, dört halifeden sonra din daima siyasetin aracı, çıkarın aracı, zorbalığın aracı yapıldı. Bu hal Osmanlı tarihinde böyle idi. Abbasiler, Emeviler zamanında böyle idi. Ancak şurayı açık düşüncenize arz ederim ki, böyle adi ve alçak hilelerle hükümdarlık yapan halifeler ve onlara dini alet yapmaya tenezzül eden sahte ve imansız bilginler; tarihte daima rezil olmuşlar, hüsrana uğramışlar ve daima cezalarını görmüşlerdir. Abbasi halifelerinin sonuncusu biliyorsunuz ki, bir Türk tarafından parçalanmıştı. Dini kendi ihtiraslarına alet yapan hükümdarlar ve onlara yol gösteren hoca namı hainlerin sonu hep böyle olmuştur Böyle yapan halife ve din bilginlerinin arzularına ulaşamadıklarını tarih bize sonsuz örneklerle izah ve ispat etmektedir. Artık bu milletin ne öyle hükümdarlar ne öyle bilginler görmeye tahammülü ve imkanı yoktur. Artık kimse öyle hoca kıyafetli sahte bilginlerin yalanına önem verecek değildir. En cahil olanlar bile o gibi adamların niteliğini pek âlâ anlamaktadır.

Fakat bu konuda tam bir emniyet sahibi olmamız için bu uyanışı, bu uyanıklığı, onlara karşı bu nefreti, gerçek kurtuluş anına kadar bütün kuvvetiyle hatta artan bir azimle korumalı ve sürdürmeliyiz. Eğer onlara karşı benim şahsımdan bir şey almak isterseniz derim ki, ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim kişisel imanuma değil, yalnız benim gayeme değil, o adım benim milletimin hayatıyla ilgili, o adım milletimin hayatına karşı bir kasıt, o adım milletimin kalbine yöneltmiş zehirli bir han çeridir. Benim ve benimle hemfikir arkadaşlarımla yapacağı şey, mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir.

Şüphe yok ki arkadaşlar; millet birçok fedakârlık, birçok kan bahasına, en sonunda elde ettiği hayatının ilkelerine kim şeyi tecavüz ettirmeyecektir. Bugünkü hükümetin, meclisin, kanunların, anayasanın nitelik ve felsefesi hep bundan ibarettir. Sizlere bunun da üstünde bir söz söyleyeyim: Diyelim

ki, eğer bunu temin edecek kanunlar olmasa, bunu temin edecek meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma, yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 148-150).

Atatürk, İslamiyet'i öz kaynağından öğrenip çağdaş yorumunu yapacak bilginlere toplum düzeni ve devletin sıhhatli işleyişi açısından ihtiyaç duyulduğunu şu sözleriyle açıklar:

"...Milleti aydınlatma ve olgunlaştırma yolunda başarıyla yürütebilecek dindaşlarımız lehülhamd (Allah'a şükürler olsun.) çoktur. Genç ihtiyar bütün aydınlar, bütün memleketini sevenler bu nurlu vazifeeye koşacaktır ve koşuyor. Yalnız şunu bilmeliyiz ki, bu kanaatler içinde, bulunanların başında bulunması lazım gelen her mahalledeki, her beldedeki ulema-yı kiramın çok yüksek mevkileri, ifa edecekleri çok hayırlı vazifeler vardır. Bu gibi ulemamızın himmetiyle, hakiki erbab-ı ilmin hakiki esasat-ı şeriyye (dini hükümlerin esaslarına) tevessüllerle, bugünkü idaremizin asıl şer'in ve dinin ruhundan alınmış olduğunu ve hakikati İslamiyenin (İslam gerçeklerinin) bize asıl bugünkü şekli emrettiğini anlatmakla ifa edecekleri vazğ'eler cidden kıymetli ve mühimdir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 158.).

Cami kürsülerinden halka hitap edeceklerin özelliklerini de şöyle belirtmektedir:

"Efendiler, camilerin kutsal kürsüleri, halkın ruhani, ahlaki gıdalarına en yüce en verimli kaynaklardır. Dolayısıyla camilerin ve mescitlerin kürsülerinden halkı aydınlatacak, ona yol gösterecek kıymetli hutbelerin içeriğini halkça öğrenme imkanını sağlamak, en önemli görüştür. Kürsülerden halkın anlayabileceği bir dille ruhuna ve beynine seslenildiğinde İslam topluluğunun vücudu canlanır, beyni temizlenir, inancı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur. Fakat buna göre, hutbe okuma şerefine erenlerin sahip olmaları gereken bilimsel nitelikler, değerli özellikler ve dünyanın durumunu anlamaları çok önem arz etmektedir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 1989; 246-247)..

Dini lüzumlu bir kurum olarak gören Atatürk, toplumun aydınlatılması açısından din bilginlerinin önemini bilincindedir. Ama din bilgini, İslam'ı öz kaynağından öğrenip çağdaş yorumunu yapabilecek nitelikte olmalıdır. Yine minberlerden halkı aydınlatacak kişilerin aynı özelliklere sahip olması gerektiği gibi dünyanın durumu hakkında da bilgi sahibi

olmaları gerekir. Ona göre, bilgisi ve dünya görüşü olmayan kişiler din hizmetlerinde başarılı değil zararlı olurlar.

İbn Rüşd, İbn Sina, Farabi, Gazzali, Mevlana gibi bilginlere büyük saygı duyan Atatürk, Cumhuriyetimizin kuruluşunda emeği geçen başta Mehmet Rıfat Börekçi olmak üzere pek çok din bilginini de takdir etmiştir.

Atatürk, 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya’da şerefine verilen bir ziyafetin sonunda, sözü Milli Mücadele’ye getirerek şöyle diyor:

“Efendiler! Bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da, bütün millet gibi, hakiki vaziyeti anlamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi. Ben burada bir çok zevatla beraber, Kamil Efendi Hazretleriyle de görüştim. Bir cami-i şerifte hakikati halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki:

– Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icap ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve unvanı ne olursa olsun, hiç bir şahıs ve makamın mevcudiyetinin hikmeti kalmamıştır. Tek kurtuluş çaresi, halkın doğrudan doğruya hakimiyeti ele alması ve iradesini kullanmasıdır.

İşte Efendi Hazretlerinin bu yol gösteren vaa’z ve nasihatinden sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yad ediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz, bu gibi ulema ile iftihar eder.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 208-209).

Nitekim Atatürk’ün övgüyle bahsettiği müftüler ve din adamları ülkenin kurtulması için millî mücadelede de kendilerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Bilindiği üzere Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) sonrasında emperyalistler hemen Türkiye aleyhine faaliyete geçmişlerdir. İç ve dış ihanet odakları el ele vererek anayurdumuz Anadolu, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların işgaline uğramıştır. Böyle bir anda milletin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen hocalar, müftüler, din adamları, Millî Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. Ölüm kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk Mustafa Kemal Paşa’nın da belirttiği gibi: “Hakiki vaziyeti alamamışlardı, fikirlerde karışıklık vardı, dimağlar âdeta durgun hâldeydi.” Pek çok din adamı gene Mustafa Kemal Paşa’nın ifadesiyle “hakikati halka izah ettiler., doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı.” Bu cümleden olarak İzmir’in işgalinden sadece 4 saat gibi kısa bir sü-

re sonra düzenlediği mitingde; “işgal edilen bir memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir” diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin etrafında Denizliler hemen birleşmişlerdir.

Din adamları Millî Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmadılar. Kimileri ellerinde silah beldelerini de korumuşlardır. Örneğin Isparta’da Hafız İbrahim Efendi DEMİRALAY, Afyonkarahisar’da da Hoca İsmail Şükür ÇELİKALAY adlarında gönüllülerden alaylılar teşkil etmişlerdir.

Öte yandan hiçbir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bilindiği üzere TBMM bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919’da Anadolu topraklarına ayak bastığında onu karşılayanların başında din adamları ön saflarda yer almışlardır.

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi’den, İzmir Valisi İzzet Bey’in Yunan işgaline karşı çıkmaması üzerine, “Vali Bey... bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alına Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek huzuru ilahiye çıkamam” diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa’ya “Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir!” diyen Müftü Hacı Tevfik Efendi’den Millî Mücadele’nin meşru olduğuna dair fetva veren M. Rifat Efendi ve daha niceleri, Mustafa Kemal Paşa’nın “Ya İstiklal Ya ölüm” parolası etrafında birleşmişlerdir.⁴

C. Değerlendirme ve Sonuç

Arz edilen söz - düşünce ve açıklamaları bile Atatürk’ün din anlayışını açıkça ortaya koymaktadır Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı’nın dediği gibi, “her şeyden evvel, bir kimsenin dini duyguları ve dinî kültürü ile içinde doğup büyüdüğü, terbiyesini aldığı aile muhiti ve okul arasında çok sıkı bir alaka vardır. Bu noktadan hareketle Atatürk’ün hayatına baktığımızda, son derece önemli bir manzara ile karşılaşırız. Bir kere o, devrinin din kültürüne oldukça üst seviyede sahip Müslüman ve mütedeyyin (dindar) bir anadan-babadan dünyaya gelmiş biridir ve ilk dini bilgilerini de onlardan, bilhassa annesinden almış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. Annesi Zübeyde Hanım onu, geleneklere uygun olarak ilahilerle, yani Amin Alayı ile mahalle mektebine başlatmıştır. İlk öğrenimini gördüğü Şemsi Efendi Mektebi ve daha sonra devam ettiği Selanik Mülkiye Rüştüyesi, devrinin şartları içinde ciddi dinî bilgiler veren öğretim kuruluşlarıydı. Hatta

⁴Bkz; Sarıkoyuncu, A., (1995), Millî Mücadelede Din Adamları I. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını: 11-272. Sarıkoyuncu, A. (1997), Millî Mücadele Din Adamları II. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını: 21-443.

daha sonra girdiği Selanik Askeri Rüştiyesi de, Manastır Askeri İdadisi de programlarında aynı ciddiyet ve seviyede din kültürü veren müesseselerdi. Esasen Atatürk'ün din kültürünün seviyesini görmek ve göstermek için onun bu sahaya ilgili olarak tetkik ettiği Caetani'nin *İslam Tarihi*, Corci Zeydan'ın *Medeniyet-i İslamiyet Tarihi* gibi bugün ancak bu sahanın mütehasıslarınca takip olunabilen eserleri söylemek bile kafidir. Onun bu sahadaki vukufu öylesine sağlamdır ki, daha sonra liseler⁵ için yazdırdığı tarih kitaplarının “İslam Tarihi” bölümünü, bizzat kendisi kaleme almıştır. Ayrıca onun, Kur'an-ı Kerim'i tercüme ve tefsir edebilecek kadar Arapça bilgisine sahip olduğu da bilinmektedir. Görülüyor ki, Atatürk'ün dinî kültürü gerek seviye, gerek mahiyeti itibarıyla dikkati çekecek derecede ileridir.” (Fırlı, 1999; 236).

Ayrıca Çankaya ve Anıtkabir'de Atatürk'e ait kitapları inceleyenler, bu kitaplar arasında Türk-İslam tarihinin büyük yer tuttuğunu görürler. Yine bu kitaplar üzerinde çalışanlar, Atatürk'ün önemseddiği ibareler altındaki çizgileri ve birtakım notları açıkça izleyebilirler⁶.

Öte yandan Atatürk'ün içtenlikle gerçek bir inanan kişi olduğunu kanıtlayan pek çok anı, olay vardır. Kitabın birinci bölümünde onun Allah, Kur'an'ı Kerim, Hz. Muhammed hakkındaki söz, düşünce ve açıklamalarını verdik. Ondandır, din veya İslam aleyhinde herhangi bir söz nakledilmemiştir. Aksine metinde de belirtildiği gibi İslam ve Peygamberini öven, Müslümanlığından dolayı iftihar ettiğini dile getiren pek çok sözü vardır.

Örneğin 17 Ekim 1911 'de Fuat Bulca'ya yazdığı mektupta “...*Allah nasip ederse mücadele sahasında birleşiriz. Canab-ı Hak takdir etmişse ahirette kavuşuruz* (Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 1, 1998; 128), diyen Atatürk'ün 2 Aralık 1916'da da Allah'ın varlığı ile ilgili kitaplar okuduğunu görüyoruz (Afetinan, 1983; 23). Bu konuda sorulan bir soruya verdiği cevapta Allah hakkında düşüncesini şöyle açıklar:

“Arkadaşlar, Allah kavramı insan beyninin çok güç kavrayabileceği metafizik bir meseledir (Zümrüt, 1999; 63).

Allah'ın birliğini onaylayan sayısız sözü vardır. Kayıtlara geçen birkaç sözü şöyledir:

“*Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür* (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 1989; 288.).

⁵Bkz., Tarih 1, (1932), İstanbul: Maarif Vekaleti Devlet Matbaası.

⁶Bkz., Tüfekçi, Gürbüz D., (1983), Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: s.1 vd. Turan, Ş., (1982), Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1 vd.

“Ey Millet, Allah birdir, şanı büyüktür.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 98).

Atatürk’ün Allah hakkında bu ve benzeri sözleri, onun Kur’an diliyle konuştuğunu gösterir.

“Gözler onu görmez, o bütün gözleri görür.” (Kur-an’ı Kerim, Enam, 93.)

“De ki: O Allah birdir” (Kur-an’ı Kerim, İhlas, 1).

“O ancak bir tek tanrıdır” (Kur-an’ı Kerim, Nahl ,51).

Atatürk, gerek sivil gerek askeri hayatında din ve iman gücünün bütün olumsuz koşullara rağmen insan üzerindeki etkisini bizzat gözlemiş ve bu gözlemlerini de inanmış bir insan olarak aktarmıştır:

“Çok şükür askerlerim pek cesur ve düşmandan daha kuvvetlidir... İçsel inançları, çok defa ölüme sevk eden emirlerimi yerine getirmelerini çok kolaylaştırıyor.”⁷

“Biz, bireysel kahramanlık sahneleri ile meşgul olmuyoruz. Yalnız size Bomba sırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasında uzaklık sekiz metre, yani ölüm kesin..., birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına toptan düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor, fakat imrenilecek ölçüde bir ılımlılık ve rıza oluşla biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir zaaf bile göstermiyor, sarsılmak yok! Okuma bilenler ellerinde Kur’an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler, Kelime-yi şahadet çekerek yürüyorlar. Bu, Türk askerindeki ruh gücünü gösteren, şaşılacak derecede ve kutlanacak bir örnektir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur (Atatürk’ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları, 1934; 16).

Atatürk, Millî Mücadele’yi başlatmak üzere Samsun’a çıkacağı günün gecesi, anne ve kız kardeşinin hayır dualarını almayı ihmal etmemiştir. 23 Temmuz 1919 günü Erzurum Kongresinin açış konuşmasına dua ile başlamış, 7 Ağustos 1919 günü kongrenin kapanış konuşmasını şöyle bitirmiştir:

“Bu birleştirici kurtuluş toplantımız sona ererken, istekleri gerçekleştiren Allah Hazretlerinden doğru yolu göstermesini ve şanlı Peygamberimizin ruhunun bütün üstünlüklerden, bereketinden bağışlanması dileği ile, vatan ve milletimize ve sonsuz devletimize mutlu gelecekler dilerim.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri , C. I, 1989;5.)

⁷Madam Corinne’e 3 Temmuz 1915’te yazdığı mektuptan. Bkz, Atatürk’ün Bütün Eserleri, (2000), C. III, 228.

TBMM 23 Nisan 1920 günü, Atatürk'ün 21 Nisan 1920 tarihli genelgesinde belirttiği gibi dualarla açılmıştır (Sarıkoyuncu, 2006; 263.). Atatürk, TBMM'de kurulan ilk hükümet dolayısıyla yaptığı konuşmada; “*Cenab-ı Hakkın yardım ve desteği bizimledir.*” diyerek samimiyetini göstermiştir (Fırlalı, 1999; 237.). Onun bu samimiyetinin daha sonraki günlerde de devam ettiği görülmektedir. Örneğin 28 Nisan 1920'de Mustafa Kemal imzasıyla yayınlanan “TBMM'nin Memlekete Bildirisi” şu cümlelerle bitmektedir:

“Ta ki, din son yurdunu yitirmesin, ta ki, milletimiz köle olmasın... Allah'ın laneti düşmana yardım edenlerin üzerine olsun. Allah'ın yardımı ve tevfiği... milletimizi ve yurdumuzu kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın (Hakimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1336/1920, 1).

Atatürk'ün yaveri olan Muzaffer Kılıç, onun Kocatepe'deki ruh hâlini şöyle anlatmaktadır:

“26 Ağustos'ta (1922) Kocatepe'de bizim topçu ateşimiz başladığı zaman Mustafa Kemal “*Yarabbi! Sen Türk ordusunu muzaffer et... Türklü gün, Müslümanlığın, düşman ayakları altında esaret zincirinde kalmasına müsaade etme!*” O anda gözlerinden birkaç damla yaşın süzüldüğünü gördüm (Armaner, 1981; 64).

Atatürk inanmış bir insandı. “Bunun böyle olması da tabiidir. Çünkü milletlerin tarihinde ‘büyük’ sıfatını kazanmış önderler ve kahramanların hepsi de mensup oldukları milletin sahip olduğu maddi ve manevi bütün değerleri ile bütünleşmenin sırrını yakalamış ve bunları, hayatlarında, bizatihi tecelli ettirebilmiş insanlardır. Atatürk de tarihin kaydettiği büyük insanların ön saflarında yer aldığına göre, özellikle milletimizi asırlardır yoğurmuş, ruh ve şekil vermiş manevi değerlerin en önemli unsurlarından biri olan dinimizle bütünleşmiş ve ona olan inancını, hayatının her safhasında vicdanının en mutena yerinde muhafaza etmiştir. (Fırlalı, 1999; 237.)”

Bu gerçekler bilinmesine rağmen bazı kimseler onu “dinsiz” olarak sunmada ısrarcı davranmaktadır. Bunlara göre o, Millî Mücadele esnasında İslam'dan ve kimi hocalardan yararlanmış, ama asıl amacı Türk ulusunun yaşamından dini çıkarıp atmak olmuştur. Bu görüşler dayanaktan yoksundur. Eldeki bilgi ve belgeler bunun aksini göstermektedir. Örneğin düşman yurttan kovulduktan sonra 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması esnasında TBMM'de yaptığı tarihî konuşmasında şöyle demektedir:

“Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir büyüktür. Tanrısal inançların belirtilerine

bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde ele alınabilir. İlk devir insanlığın çocukluk ve gençlik devridir. İkinci devir insanlığın erginlik ve olgunluk devridir. İnsanlık, birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle ilgilenilmesini gerektirir. Allah, kulları gereken olgunluk noktasına erişinceye kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla ilgilenmeyi Tanrı olmanın gereği saymıştır. Onlara Hz. Adem Alehisselam'dan itibaren bilinen veya bilinmeyen sayısız denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve elçiler göndermiştir. Fakat Peygamberimiz aracılığı ile en son dini hakikatleri ve uygarlığı verdikten sonra, artık insanlıkla birtakım araçlar koyarak ilişki kurmayı gerekli görmemiştir. İnsanlığın kavrama düzeyi, aydınlanması ve olgunlaşması; her kulun doğrudan doğruya tanrısal ilhamlarla ilişki kurma yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur. Ve bu sebeptendir ki, Cenab-ı Peygamber, son peygamber olmuştur. Ve kitabı, en eksiksiz kitaptır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, 1989, 288).

Yine Atatürk, Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra çıktığı yurt gezilerinden birinde Balıkesir'e uğramış ve burada Zağnos Camiinde halka hitap etmiştir. 7 Şubat 1923 tarihli bu konuşmasında şöyle der:

“Millet! Tanrı birdir, Şanı büyüktür. Tanrı'nın selameti, karşılıksız sevgisi ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Tanrı tarafından insanlara gerçekleri bildirmekle görevlendirilmiş ve elçi olmuştur. İnsan yaşayışını düzenleyen temel kurallar hepinizce bilindiği üzere yüce Kur'an'daki yazılı buyruklardır. İnsanlara doğruluğun özünü vermiş olan dinimiz, son dindir. Kusursuz ve en mükemmel dindir. Çünkü dinimiz, akla, mantığa, gerçeklere bütünüyle uyar ve uygun düşer. Eğer akla, mantığa ve gerçeklere uygun düşmemiş olsaydı, bununla diğer tabiat kanunları arasında çelişki olması gerekirdi. Çünkü bütün bu mevcut kanunları yapan Tanrı'dır.” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, 1989; 98. Zülfikar, 1999; 20).

“Milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete sahiptir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet milletimizin kalp ve vicdanından söküp atamamıştır ve asla alamaz.” (Atatürkçülük III, 1997; 239).

Öte yandan Fransız gazeteci Maurice Pemot, 29 Ekim 1923'te Atatürk ile çeşitli konular üzerine yaptığı bir röportajda ona dini meseleler hakkında görüşlerini aldığı uzun cevaptan sonra aralarında Şöyle bir diyalog geçer:

Maurice Pemot, “Şu hâlde yeni Türkiye'nin dine aykırı hiçbir temayülü

ve mahiyeti olmayacak demek?” der. Atatürk şu cevabı verir:

“Siyasetimizi dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hissediyoruz.”

Maurice Pernot, “Zat-ı asilaneleri, düşündüklerini bendenize daha iyi izah buyururlar mı?” diyerek Atatürk’ten sözlerini açmasını ister. Bunun üzerine Atatürk şu açıklamayı yapar: *“Türk milleti daha dindardır. Yani bütün sadeliği ile dindardır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate asıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum. Bilince aykırı, ilerlemeye engel hiçbir şey içermiyor Oysa, Türkiye’ye bağımsızlığını veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, yapmaca, batıl inançlardan ibaret bir din daha vardır. Ancak bu cahiller, bu acizler, sırası gelince aydınlanacaklardır. Onlar ışığa yaklaşmazlarsa kendilerini mahv ve mahkum etmişler demektir. Onları kurtaracağız (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C. III, 1989; 93).*

Böylece Atatürk, dinin bilime ve ilerlemeye aykırı olmadığı, ama gerçek dinle hurafe anlayışları birbirine karıştırmamak gerektiği düşüncesindedir.” *Laiklik sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek değildir. Laiklik, tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir.”* (Atatürkçülük I, 1993; 111) diyen Atatürk, laikliğin din aleyhtarı bir zihniyetle uygulanması ihtimalini göz önüne alarak şöyle demiştir:

“Laik hükümet tabirinden dinsizlik manasına çıkarmaya yeltenen fesatçılara fırsat vermemek lazımdır.” (Kayadibi, 2005, s. 54).

Atatürk, Ankara Orman Çiftliği’ndeki gezilerinde kendisine eşlik edenlere zaman zaman çeşitli konulara ilişkin görüşlerini açıklardı. Bu gezilerden birine katılan Asaf İlbaý, Atatürk’ün din hakkında ne düşündüğünü açıkça öğrenmek için iyi bir fırsat yakaladığını düşünmektedir. Atatürk’e sorar:

“Paşam din hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmek istiyorum.” Atatürk cevap verir:

“Din vardır ve lazımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi; fakat bina, uzun yüzyıllardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı sağlamlaştırmak lüzumu duyulmamış. Aksine olarak birçok yabancı unsur yorumlar, hurafeler binayı daha fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak

lüzumu doğacaktır.

Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının sesine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor; kaste ve fiile dayanan bağnazca hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz (İlbağ, 1955; 102-103. Banoğlu, 1981; 258-259. Borak, 1962; 81-82.)

Yine 2 Temmuz 1932’de Atatürk, Orman Çiftliğinde çaya davetlidir. Burada bir öğretmen kendisine şu soruyu sorar:

“Paşam, din lüzumlu bir şey midir? Halifeliğin kaldırılması iyi mi olmuştur?”

Atatürk şu cevabı verir:

“Evet din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası vardır ki din, Allah ile kul arasında kutsal bir bağlılıktır. Mutaassıp İslamcılar din komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizin mücadele edeceğiniz ve ettiğiniz bu kimselerdir.

Din ile hilafeti birbirinden ayırt etmek lazımdır. Birincisi ne kadar faydalıysa ikincisi o kadar lüzumsuz bir hâl almıştır. Hilafeti kaldırdığımız gündən bugüne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, İslam dünyasının halife olmaksızın da yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel misal değil midir? (Koray, 1997; 33-34.)

Hilafetle ilgili ne bir ayet ne de bir hadis vardır. Eğer böyle olsaydı Hz. Ebubekir, Hz. Muhammed’in vefat ettiği 8 Haziran 632 günü seçimle iş başına getirilmezdi. Bu da halifeliğin sultanlıktan yani hükümdarlıktan başka bir şey olmadığını göstermektedir (Beyaz, 1991; 155-157.). Başka bir deyişle hilafet, dinî olmaktan çok siyasi bir kurumdur.

Öte yandan işin ilginç yanı, Prof. Dr. Reşat Genç’in de belirttiği gibi “Türkiye Cumhuriyeti’nde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılarak devletin ve toplumun laikleştirilmesini büyük ölçüde gerçekleştiren 429 Sayılı kanunu hiçbir aleyhte konuşma olmadan görüşüp, oy birliği ile yasalaştıran TBMM’de bazı üyelerin, dini bir görev ve makam sandıkları için halifeliğin kaldırılması konusunda aleyhte tavır sergilemiş olmalarıdır. Oysa, kanun teklifini verenlerin başında Urfa Milletvekili, din bilgini Şeyh Saffet Efendi (Yetkin) vardı.

Nitekim gerek Şeyh Saffet Efendinin teklif hakkındaki konuşması gerek diğer üyelerin konuşmaları, gerekse ve özellikle Adliye Vekili Seyyit Bey'in konuşması bu konuda tereddüt içinde olanları da aydınlatmış ve sonunda yasa oy birliği ile kabul edilmiştir.

Seyit Bey İstanbul Üniversitesinde uzun yıllar fıkıh müderrisi olarak görev yapmıştır ve 3 Mart 1924'te de Adalet Bakanı olarak görevli bulunuyordu.

Seyyit Bey ayetlerden, hadislerden İslam hukukçularının eserlerinden ve tarihi uygulamalarından örnekler vererek göstermiştir ki halifelik sultanlıktan yani hükümdarlıktan başka bir şey değildir ve dini hiçbir yanı yoktur. Nitekim büyük bilgin Ahmet Cevdet Paşa daha 1874'te, Emevilerden başlayarak halifeliğin saltanata dönüştüğünü *Tezakir* adlı eserinde yazmıştır.” (Genç, 1998; 34 vd.)

Atatürk'ün İslam Peygamberine ilişkin düşünceleri şöyledir:

“O, Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin adın silinir fakat sonsuza kadar o, ölümsüzdür.” (Ünal, 1969; 23; Perinçek, 1997; 254.)

1930 yılında bir oryantalistin Hz. Muhammed hakkında yazdığı kitabı Türkçeye çeviren bir yazar, eserini Atatürk'e takdim eder. Atatürk kitabı inceledikten sonra Prof. Dr. Şemsettin Günaltay'ı çağırır ve kitap hakkında fikrini sorar. Günaltay'ın cevabı:

“Ele alınacak bir şey değil, bir facia Paşam.” olur.

Atatürk, Günaltay'ın sözünün bitmesini beklemeden yerinden fırlar ve yanında bulunan Başbakan İsmet Paşa'ya dönerek, *“Bu paçavrayı toplatın ve tercüme yapanı da devlet hizmetinde kullanılmamak üzere hükümet kapısından uzaklaştırın.”* der.’ (Gürtaş, 1997; 27).

Şemsettin Günaltay, anılarının devamında Atatürk'ten şunları nakleder:

“(Hz.) Muhammed'i bana, cezbeye tutulmuş sönük bir derviş gibi tanıttirmek gayesine kapılan bu gibi cahil adamlar, onun yüksek kişiliğini ve başarılarını asla kavrayamamışlardır. Anlamaktan da çok uzak görünüyorlar. Cezbeye tutulmuş bir derviş, Uhud Muharebesinde en büyük bir komutanın yapabileceği bir planı nasıl düşünür ve uygulayabilir?”

Tarih, hakikatleri değiştiren bir sanat değil, belirten bir bilim olmalıdır. Bu küçük harpte bile askeri dehası kadar siyasi görüşüyle de yükselen

bir insan, cezbeli bir derviş gibi tasvire yeltenen cahil serseriler, bizim tarih çalışmamıza katılamazlar. (Hz.) Muhammed bu harb sonunda, çevresindekilerin direnmelerini yenerek ve kendisinin yaralı olmasına bakmayarak, galip düşmanı izlemeye kalkışmamış olsaydı, bugün yeryüzünde Müslümanlık, diye bir varlık görülemezdi.” (Günaltay, 1945;3.)

Atatürk’ün, Allah ve Peygamber hakkında düşünceleri inanmış bir insanın düşünceleridir. Aynı şekilde Kur’an-ı Kerim’e de hayrandır. Osman Ergin’in *Türk Maarif Tarihi* adlı eserinde, güzel sesli, musikişinas kişilerle toplantılar düzenleyen Atatürk’ün, bu toplantılarda Kur’an-ı Kerim okutup ve onu huşu içinde dinlediği bildirilmektedir (Ergin, C. 5, 1997; 1832.).

Konuyla ilgili Hafız Yaşar Okur, hatıralarında şunları yazar:

“Ramazanların Atam için çok büyük önemi vardır. Ramazan gelir gelmez ince saz heyeti Çankaya Köşküne giremezdi. Kandil gecelerinde saz çaldırmazdı. Sadece beni huzurlarına çağırır, Kur’an-ı Kerim’den bazı sureler okuturlardı. Ben okurken, gözleri bir noktaya takılır, derin bir huşu içinde dinlerlerdi.

Ramazanlarda bir ay müddetle Hacı Bayram-ı Veli ve Zincirli Camilerinde şehitlerimizin ruhuna hatm-i şerif okumamı emrederlerdi... Büyük Atatürk bir çok vesilelerle şöyle demiştir:

“Mukaddes mihrabı, cehlin elinden alıp, ehlinin eline vermenin zamanı gelmiştir.”

Bunu, dini davranışlarına daima düstur yapmışlardır. Peygamber Efendimizden de büyük takdirle bahsederlerdi (Jascke, 1973; 62-63).

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınlarından *Atatürk* adlı yapıtta da; “Mustafa Kemal, not defterlerinden birinde ve pek çok notları arasında, bir Bursa ziyareti sırasında yapacağı konuşmasının madde başlarını sıralamış, bunun altına kalın bir çizgi çektikten sonra, büyük harfli eski yazıyla “Tanrı birdir ve büyüktür.” ifadesini yazıp, onun da altını çizmiştir... 19.14. fihrist numaralı not defterinin, 9 Mart 1338/1922 tarihini taşıyan bölümünün sonunda, 10 Mart için hareket sureti kararlaştırıldığı gibi notlar ve ondan sonra da hafıza Kur’an okuttuk kaydı görülmektedir.

Sonraki günlerde yani “10 Mart’ta Hafız’a Kur’an okuttum; 15 Mart’ta Hafız’a okuttuk; 20 Mart’ta Hafız Kur’an okudu.” ifadeleri vardır.” denilmektedir (Akçakayalıoğlu, 1998; 615.).

Öte yandan Atatürk'ün her Ramazan'da, kız kardeşi Makbule Hanımdan, annesi Zübeyde Hanımın ruhu için hatim indirilmesini rica ettiği ve hafız için içinde para bulunan bir zarf verdiği, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve yardımcısı Orgeneral Asım Gündüz'ün beş vakit namaz kıldıkları, TBMM başkanlarından Abdül Haluk Renda'nın Cuma namazlarını Hacı Bayram Camiinde eda ettiği bilinmektedir (Demirer, 1969; 10-11; Gürtaş, 1997; 155).

Atatürk döneminde namaz kılan memurların işlerinden atıldığı şeklindeki sözler, mesnetten yoksun uydurma sözlerdir. Atatürk, ibadetine özen gösteren insanlara karşı saygılıdır, ama ikiyüzlü tiplere karşı müsahamasızdır.

1930 yılında Atatürk, Fevzi Çakmak'la birlikte trenle yurt gezisine çıkıyorlar. Kompartmanda ülke sorunlarını konuşurlarken bir milletvekili içeri girip Atatürk'ün kulağına bir şeyler söylüyor. Atatürk'ün kaşları çatılıyor, Fevzi Paşa'ya dönerek: *“Paşam, lütfen beni takip ediniz, arkadaşlar bir haber getirdi, inceleyelim.”* diyor. Diğer vagondaki kompartımanda yüksek rütbeli bir subayın kanepede üzerinde namaz kıldığını görüyorlar ve Atatürk Mareşale diyor ki: *“Paşam, bu adamın biraz evvel kulağıma gizli bir şeyler söylediğini gördünüz. Bu adam muhafız kıtasına mensup yüksek rütbeli bir subayın namaz kıldığını gammazladı. Bu adam namaz kılmayı⁸ kendi aklınca suç görüyor, durumu size göstermek için buraya kadar zahmet ettim.”*

Atatürk ilk istasyonda milletvekilini trenden indiriyor ve gelecek dönem milletvekili seçilmesini engelliyor (Aydın, 1990; 22.).

Münir Hayri Egeli (Ö. 1970), *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar* isimli eserinde şöyle bir olayı anlatır:

“Atatürk için dinsiz diyenler oldu. Bunu bir moda gibi yayanlar oldu. Onun laik anlayışını dinsiz gibi göstermekte fayda bulanlar oldu. Halbuki Atatürk yobaz aleyhtarı idi. Size başımdan geçen bir vakayı naklederek başlayayım:

Bir gün Necip Ali ona:

“Efendim Münir Hayri namaz kılar.” dedi.

⁸Amerikalı gazeteci Shaw Moré, Mustafa Kemal Atatürk'ün de namaz kıldığını şu tümcelerle aktarmaktadır: “Kurban Bayramı sabahı kalktığım zaman Ankara Camiinin önünde sokakta namaz kılan 5,000 kişilik kalabalığı görünce makinemi alarak dışarıya fırladım. Ve şayani dikkat resimler çektim. Başkumandan Mustafa Kemal o tarihi namazdan sonra halkın muazzam tezahüratı arasında Sakarya Harbine hareket etti.” Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, s. 36. Kılıç Ali de “Mustafa Kemal Paşa ile Bayram namazını kılmak için yanımızda bazı arkadaşlar da olduğu halde Hacı Bayram Veli Camii'ne gitmiştik” demektedir. Bkz., Kılıç, Atatürk'ün Hususiyetleri, s. 59-60.

En yakın bir dostumun beni bu şekilde takdim ettiğini gören beni sevmeyenler, şimdi kovulacağımı zannederek güldüler.

– Sahi mi?

– Evet Paşam.

Niçin namaz kılıyorsun?

– Namaz kılınca içimde bir huzur ve sükun hissederim.

Atatürk demin gülenlere döndü:

– Batmak üzere olan bir gemide bulunsanız her halde yetiş Gazi de-
mezsiniz Allah dersiniz. Bundan tabii ne olabilir.

Sonra bana döndü:

– Dünyadaki işlerine zarar getirmemek şartıyla namazını kıl, heykel yap, resim de (Egeli, 1959; 72-73.). Atatürk gerçekte dine ve dindara değil, hurafeciliğe ve taassuba karşıydı. Çünkü hurafeciliğin dine zarar verdiği, taassubun da çıkarıcılığa zemin teşkil ettiği kanaatindeydi.

“Softa sınıfının din simsarlığına izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar iğrenç kimselerdir. İşte biz bu duruma muhalifiz ve buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir (Egeli, 1959; 72-73.).

1923 yılına kadar Cuma ve Bayram namazı hutbeleri baştan sona Arapça okunurdu. Müslüman Türk halkı, tamamı Arapça olan bu hutbelerden bir şey anlamıyor, sadece başını önüne eğip dinliyordu. Bu durum hutbenin amacına da uygun değildi. Atatürk, cesaretle bu yanlışlığın üzerine gitmiştir. Bugün hutbeler, ülkemizde Türkçe okunuyorsa, bu onun sayesinde olmuştur. Atatürk, Türk ulusu inandığı dini öz kaynağından öğrensin, Kuran’ın ne dediğini bilsin istiyordu. “*Türk Kur’an ‘in arkasından koşuyor; fakat onun ne dediğini anlamıyor, içinde neler var, bilmiyor ve bilmeden ibadet ediyor... Arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlasın.*” (Gürtaş,1997;41.). Bu sebeple Kur’an-ı Kerim’i ve Sahih-i Buhari’yi Türkçe’ye çevirtmiştir.

Ayrıca camilerde Kur’an ayetlerinin Türkçe çevirilerinin okutulması hususunda 1932 yılında uygulamalar başlatmıştır. Yine ezan, kamet, tekbir ve salanın Türkçe karşılıkları bulunup uygulamaya geçirilmiştir. 5 Şubat 1933 günü Bursa’da yaptığı konuşmasında belirttiği gibi “*Meselenin mahiyeti din değil, dildir*” (Cündioğlu, 1998; 105.)

Arapça ezanı yasaklayan bir yasa olmamasına karşın, bu tarihten itibaren müezzinler minarelerden Türkçe ezan okumaya başlamışlardır. Arapça ezan okuyanlara 10 liradan 200 liraya kadar para, üç aya kadar da hafif hapis cezasını öngören kanun (Ceza Kanununun 526. maddesine yapılan bir ek madde), Atatürk'ün vefatından üç yıl sonra (2 Haziran 1941 tarihinde) çıkarılmıştır. Bu yasa 16 Haziran 1950 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Başka bir deyişle bu tarihle birlikte, ezan eskiden olduğu gibi Arapça okunmaya başlanmıştır. Buna karşın camilerde Kur'an ayetlerinin Türkçe çevirilerinin okunması uygulamasına devam edilmektedir. Bu, Atatürk'ün Müslüman Türk halkına güzel bir hediyesidir.

“*Dinimiz bize çalışmayı emreder.*” diyen Atatürk, “*varlık ve onun doğal sonucu olan rahat yaşama ve mutluluk yalnız ve ancak çalışkanların hakkı*” olduğunu belirtir. Zira Kur'an-ı Kerim'de de çalışmanın önemini vurgulayan pek çok ayet vardır.’ (Denktaş, (Tarihsiz); 19 vd.)

“Dini lüzumlu bir kurum” olarak kabul eden Atatürk, kendi ifadeyle “din oyunu aktörleri”nin meydanı boş bulmaması için Diyanet İşleri Başkanlığını kurmuştur. Şeyhlere, müritlere, dervişlere, dini siyasete alet edenlere müsamaha göstermeyen Atatürk, irticai eylemlere karşı da “*Kendi başıma yalnız kalsam, yine tepelerim.*”, “*Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar ülkesi olamaz. En doğru, en gerçek tarikat uygarlık tarikatıdır.*” demektedir. (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, 1989; 225.)

Din ticareti yapanlara, dinden maddi çıkar sağlayanlara karşı olan Atatürk, gerçek din bilginlerini daima takdir etmiş, hizmetlerini övmüş ve onlarla iftihar etmiştir. Bunlardan biri ilk Diyanet İşleri Başkanı M. Rıfat Börekçi'dir. Börekçi, Atatürk'ün huzuruna girdiğinde hep ayakta karşılanmıştır. “Paşam, beni mahcup ediyorsunuz.” dediği zaman da “*Din adamına saygı göstermek. Müslümanlığın icaplarındandır.*” karşılığını almıştır (Demirer, 1969; 12).

Atatürk'ün aynı şekilde saygı gösterdiği ve “baba” diye hitap ettiği bir diğer din bilgini de Amasya Müftüsü Abdurrahman Kamil Efendidir. Öte yandan Nazillili Müderris Hacı Süleyman ismi de Cumhuriyet tarihimize Atatürk'ün “mefkure arkadaşı” olarak geçmiştir.

Atatürk'ün ilgi gösterip onurlandırdığı din adamı sadece bu üç isim değildir. Ülkenin bağımsızlığı için mücadele eden daha pek çok din adamını onurlandırmıştır. Kazım Özalp'in ifadesiyle “O uygun olmayan durum ve koşullar içinde, saygıdeğer din bilginlerimiz öne geçmişler,

sadece telkin ve aydınlatma ödevi ile yetinmemişler, ulusal kuvvetlerin başında da çarpışmışlardır.” (Kutay, 1973;383.)

Atatürk’ün laiklik, din ve din adamları üzerine söyledikleri, bugün Türkiye’de hala tartışılmakta olan din-devlet, din-siyaset ve din-çağdaşlaşma ilişkilerinde yol gösterici özelliğini korumaktadır. Onun din konusundaki akılcı ve gerçekçi tutumu, hem dindarları hem de dinle ilgisi olmayanları koruyucu ve rahatlatıcı niteliktedir. Çünkü Atatürk’e göre esas olan, toplumsal düzenin sağlanması ve geliştirilmesidir. O bu kavramların her birini, birey ve toplum için yaşamsal birer değer olarak kabul eder. Bu yüzden din ve Atatürk üzerinden siyaset yapmak veya herhangi bir şekilde çıkar ummak, dine ve Atatürk’e karşı yapılmış bir haksızlık olarak değerlendirilmelidir. Türk vatani ve ulusunun ebedi varlığı ve yüce Türk devletinin bölünmez bütünlüğü açısından bu tür haksızlıklara fırsat verilmemeli ve bunlarla mücadele edilmelidir.

Ayrıca dünyadaki gelişim ve değişimler de dikkate alınarak bilimsel verilerin aydınlığında Kur’an ayetleri ve Hadislerin yeniden yorumlanmasında zorunluluk bulunmaktadır. İvedilikle İslam dininin temel ilkeleri dışındaki yaşama yönelik yorumlarının hepsi güncelleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Afetinan, A., (1969), **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal’in El Yazıları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

(1983), **M. Kemal Atatürk’ün Karsbad Hatıraları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçakayalıoğlu, C., (1998), **Atatürk (Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle)**. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Armaner, N., (1981), “Atatürk’ün Din Anlayışı”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, 276.

Atatürk, MK.,(1991), **Nutuk (Vesikalar)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

(1999), **‘Taassupsuzluk’**, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Atatürk’ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları, (1934), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Atatürkçülük I-III, (1993-1997), Ankara: Genel Kurmay Yayınları.

Atatürk’ün Bütün Eserleri, C.1-3, (1999-2000), İstanbul: Kaynak

Yayımları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1989), C. I,II,III, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Aydinel, S., (1990), **Atatürkçülük'ü Anlamak ve Anlatmak**. Ankara.

Banoğlu, N.A., (1981), **Kemal Yurtsever 'in Anısı, Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevi.

Beyaz, Z., (1991), **İslam ve Siyasi Düzen**, İstanbul: Türkiyem Yayınları.

Borak, S., (1962), **Atatürk ve Din**. İstanbul: Anıl Yayınevi.

Cündioğlu, D., (1998), **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Demirer, E.,(1969), **Din, Toplum ve Kemal Atatürk**. Ankara: Kardeş Matbaası.

Denktaş, R., (Tarihsiz), **Atatürk, Din ve Laiklik**, İstanbul: Kostaş A. Ş. Yayınları, İstanbul.

Egeli, M.H. (1959), **Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar**. İstanbul.

Ergin, O., (1957), **Türk Maarif Tarihi**, C. 5, İstanbul.

Fırlalı, E. R., (1999), "Atatürk ve Din", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Genç, R., (1998) "Önsöz", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Günaltay, Ş., (1945), "Atatürk'e Ait İki Hatıra", **Ülkü Dergisi**, 11 (100).

Gürtaş, A., (1997), **Atatürk ve Din Eğitimi**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

İlbay, A.,(1955), **Asar İlbay Anlatıyor: Yakınlarından Hatıralar**. İstanbul: Sel Yayınları.

İnan, A., (1957), "İki Hatıra", **Türk Dili Dergisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 74.

İnan, A.M., (1996), **Atatürk'ün Not Defterleri**, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Jascke, G., (1973), "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", Çev.: Nîmet Arsan, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul, V(14).

Kayadibi, F., (2005), "Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitime Bakışı", **Atatürk'ün İslama Bakışı**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

KılıçAli, (1955), **Atatürk'ün Hususiyetleri**. İstanbul. Sel Yayınları.

Kocatürk,U, (1999), **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Koray, C., (1997), **Atatürk ve Din**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Kutay, C., (1973), Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Perinçek,D., (1995), **Kemalist Devrim-2 Din ve Allah**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

(1997), **Atatürk, Din ve Laiklik Üzerine**. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Sarıkoyuncu, A., (1995), **Milli Mücadelede Din adamları I**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

(1997), **Milli Mücadele Din adamları II**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1997.

(2006), **Atatürk Din ve Din Adamları**, 8. bsk., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tarih 1,(1932), Maarif Vekaleti Devlet Matbaası, İstanbul.

Turan, Ş., (1982), **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tüfekçi, G.D., (1983), **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünal, A.R. (1969), “Atatürk Hakkındaki Anılarım”, **Türkiye Harp Malulü Gaziler Dergisi**, 158..

Zülfıkar, Hamza, (1999), “Mustafa Kemal Atatürk'ün Balıkesir Hutbesi”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Zümrüt, O, (1999), **Atatürk'ün İslam Dini Anlayışı**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

GAZETELER

Hakimiyet-i Milliye, 21 Mart 1923.

Hakimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1336/1920.

Tan Gazetesi, 13 Temmuz 1949.

